

Жіночі обличчя сучасної пам'яті українців про Другу світову війну на прикладі міського простору Києва

Катерина Кобченко



licence infos

Нині ми є свідками та учасниками процесів переосмислення історії Другої світової війни та формування в Україні сучасного історичного наративу. Важливим аспектом цього актуального дискурсу є питання, наскільки видимими є різні форми жіночого досвіду Другої світової війни.

Публікація у 2015 р. збірника праць, присвяченого різноманітним аспектам переживання війни жінками та їхньої участі в ній стала важливим внеском як до наукового, так і публічного осмислення цього питання. Наступним кроком на цьому шляху стало рішення Українського інституту національної пам'яті зробити в 2016 р. жіночий досвід часів Другої світової війни головним лейтмотивом спогадів про неї під гаслом «Війна не робить винятків. Жіночі історії Другої світової війни». У рамках цього проекту «старі» радянські та «нові» національні героїні були представлені разом, проте усе ще без серйозної

рефлексії їхнього досвіду.

У той самий час офіційна політика декомунізації, запроваджена з травня 2015 р. відповідними законами, відіграла значну роль у переоцінці значення певних подій та постатей, включно з особами офіційно визнаних героїв та героїнь радянського часу.

Відтоді пам'ять про Другу світову війну в Україні нерідко набуває форм своєрідного компромісу, поєднання старих практик з новими тенденціями. Одним з її проявів є «українізація» спадку «Великої Вітчизняної війни». За такого підходу, ті радянські герої Другої Світової, які не брали участі у радянських злочинах і були пов'язані з Україною, залишаються серед офіційно визнаних героїв сучасної України.

Одним із прикладів цього є постать радянської героїні українського походження Людмили Павліченко, пошанованої в наш час як в Україні, так і в Росії, насамперед завдяки фільму «Незламна» (рос. назва «Битва за Севастополь»), що був знятий спільними зусиллями митців обох країн переважно у час до початку російської агресії на Донбасі. Фільм являє собою біографічну драму, яка не суперечить офіційному життєпису знаменитої радянської снайперки Людмили Павліченко, але відтворює його без чіткого ідеологічного забарвлення, що вочевидь стало причиною, з якої цей фільм виявився одним з лідерів прокату в Україні у 2015 р.

Іншою тенденцією в сучасній українській політиці пам'яті є глорифікація нових національних героїв, яка здійснюється переважно шляхом «реабілітації» тих з них, хто за радянських часів був стигматизований як ворог. Це стосується насамперед учасників та учасниць Української повстанської армії (УПА).

Тож майже водночас відбуваються як процеси як включення частини радянської спадщини, разом із певними особистостями, до національного історичного нарративу, так і внесення до нього осіб із націоналістичного руху опору часів Другої світової війни. Але цим спробам злучити разом різні й раніше навіть ворожі традиції усе ще бракує глибшого аналізу та порівняння. Результатом такого підходу є водночас те, що деякі традиційні радянські форми комеморації та символічної репрезентації наповнюються новим національним змістом.

Важливим складником комеморативних та декомунізаційних практик є перейменування вулиць та демонтаж старих або, навпаки, спорудження нових пам'ятників. Співіснування різних місць пам'яті можна чи не найяскравіше проілюструвати на прикладі «ментальної топографії» столичного Києва.

Ідейне та візуальне співіснування означених «старих» та «нових» тенденцій у комеморативних практиках відображене, зокрема, у спорудженні в Києві у 2009 р. двох пам'ятників «новим» героїням Другої світової війни — Тетяні Маркус та Олені Телізі, які були учасницями підпілля, перша з них —

радянського, друга — націоналістичного.



Пам'ятник Тетяні Маркус у Бабиному Яру

Тетяна Маркус, учасниця радянського антинацистського спротиву, була страчена окупантами у 1942 р. у Бабиному Яру. Її постать є символом єврейської жінки, як була борцем із нацизмом, а не його жертвою. У 2006 р. Т. Маркус було присвоєне звання Героя України, що зробило її першою жінкою, яка отримала це звання за участь у Другій світовій війні. Її пам'ятник у Бабиному Яру (роботи скульптора В. Медведєва) являє собою виструнчену фігуру молодої жінки зі стиснутими кулаками, яка усім виглядом демонструє сміливість та ненависть до ворогів. Такий образ кореспондує з радянською іконографічною традицією представлення Зої Космодем'янської, яка стала своєрідним узагальненим символом радянської жінки — учасниці підпілля.



Пам'ятник Олені Телізі (2009)

Інший тип комеморативної практики являє собою перший з двох пам'ятників Олені Телізі, споруджений також у 2009 р. (скульптор — В. Щур) але не у Бабиному Яру, де, як вважається, її було страчено як учасницю мельниківського крила ОУН, але неподалік від її київського помешкання. Сидяча фігура О. Теліги значно більше наголошує на її іпостасі поетки, ніж ідейної учасниці підпілля. Такий спосіб пошанування через представлення насамперед індивідуальних рис особи та відмову від «типового» образу борця або мучениці являє собою більш сучасний підхід до ушанування героїні війни.



Пам'ятник Олені Телізі у Бабиному Яру (2017)

Водночас «конкуренція» між двома тенденціями в комеморації героїнь Другої світової війни має не лише візуальний, але й політичний аспект. Вона знайшла вияв у спорудженні другого монументу Олені Телізі (скульптори О. Рубан та В. Липовська), відкритого в лютому 2017 р. у Бабиному Яру поряд із вулицею, що носить її ім'я. Цей крок був не лише черговим внеском у пошанування Олени Теліги, але став виявом «змагання пам'ятей» щодо різних груп жертв Бабиного Яру, яке знаходить свій вияв у численних розрізненних пам'ятниках на його території. У цьому випадку постать Олени Теліги слугує зручним символом, за яким стоїть ціла група українських націоналістів, страчених нацистами. Ставши помітною реплікою у складному дискурсі питання національної пам'яті в Україні, цей монумент став об'єктом «війни пам'ятників» і майже одразу був підданий вандалізму, але так само швидко очищений від нанесеної фарби групою ентузіастів.



Скульптура Зої Космодем'янської

Пам'ятники жінкам-підпільницям, незалежно від політичної орієнтації їхніх прототипів, і донині нерідко наділяються певними спільними рисами, що поєднують їх з образом «протагоністки» — найвідомішої радянської героїні війни Зої Космодем'янської. Її ім'я та художні образи були за радянських часів були настільки поширеними, що перетворили її не лише на головну символічну постать радянської жінки-героїні, але й здійснили вплив на візуальні репрезентації постатей інших визначних жінок — учасниць Другої світової війни.

Фігура ж самої Зої Космодем'янської досі присутня у меморіальному просторі Києва, з яким вона однак не мала за життя жодного зв'язку. Переживши кілька актів вандалізму та перенесення на інше місце, пам'ятник Зої Космодем'янській (роботи А. Куца), втративши розбиту нападниками меморіальну табличку, нині виконує роль радше паркової скульптури, ніж пам'ятника. Це скульптура нині знаходиться в сквері на вул. Олесея Гончара, який, вірогідно, може стати її тимчасовим притулком на шляху до музейного простору в майбутньому.

Таким чином, старі традиції візуалізації та символічні образи минулого співіснують та перебувають у взаємовпливі з репрезентаціями нових національних героїв, у результаті чого деякі типові радянські форми

комеморації та символічних репрезентацій наповнюються новим національним змістом.

Проте ще однією сучасною тенденцією, на протипагу радянському минулому, є увага до різних форм жіночого воєнного досвіду, не лише героїчного. А також і створення «парних» пам'ятників, що представляють спільно жінку та чоловіка зі спільними або схожим воєнними долями.



Скульптурна композиція «Вічне кохання»

Найяскравішим прикладом такого підходу є скульптурна композиція «Вічне кохання», відкрита у 2013 р. і присвячена життєвій історії колишньої української примусової робітниці (остарбайтерки) Мокрини Юрзук та італійського військовополоненого Луїджі Педутто. У пам'ятнику зафіксований момент їхньої зустрічі вже у поважному віці та після розлуки довжиною в більшу частину життя. Реальність ситуації, їхнє кохання та непрості долі роблять цей пам'ятник одним із найбільш зворушливих уособлень саме людського виміру Другої світової війни. Він є своєрідним проявом «культурного повороту» та відходу від сприйняття жіночого досвіду війни виключно у рамках радянської дихотомії героїв та жертв.



Пам'ятник «Люди Перемоги»

Іншим прикладом такого «подвійного» та водночас гендерно-симетричного пам'ятника є скульптурна пара двох ветеранів війни під назвою «Люди Перемоги», створена, як і попередній пам'ятник, скульптором О. Мограцьким[*] у 2015 р. Бронзові фігури мають реальних прототипів, ветеранів Другої світової війни — Героя Радянського Союзу пілота Івана Селіфонова та стрілка-радистку Ганну Коломійцеву. Той факт, що протагоністи за життя не були пов'язані один з одним, позбавляє цей пам'ятник власної історії та того глибокого емоційного забарвлення, яке властиве першому монументу.

[*] Пам'ятник Мокрині та Луїжджі «Вічне кохання» створений двома скульпторами — О. Мограцьким та Г. Костюком.

Скульптурні фігури жінок є однак важливими не лише як пам'ятники відомим героїням, не менш значними є й символічні жіночі образи як уособлення Нації або національних трагедій. Жіночі скульптури такого ґатунку також мають витоками радянську традицію з її символічною постаттю Батьківщини-Матері. Остання представлена в Україні насамперед відомою фігурою, розташованою в музеї Історії України у Другій світовій війні. В останні роки мали місце спроби «українізувати» її, символічно включивши до національного простору пам'яті шляхом декорування та ілюмінації в стилі та кольорах української національної символіки.



licence infos

licence info

«Батьківщина-мати», прикрашена українськими народними строями

Також і сучасна культурна традиція використовує алегоричні жіночі постаті зі схожою символічною метою. Найвизначнішим прикладом тут є монумент незалежності України на Майдані незалежності в Києві. Хоча сам візуальний образ жінки як матері нації має своїм витокком образ Богородиці, проте його сучасні варіанти усе ж є сильно детермінованими згаданою вище радянською традицією ототожнювати Батьківщину з постаттю матері.



Пам'ятний знак українським остарбайтерам

Скульптурні зображення жінок є також важливими уособленнями трагічних подій, свідченням чого є численні пам'ятники жертвам Голодомору, серед них насамперед – фігура маленької дівчинки перед входом до Меморіального комплексу пам'яті жертв Голодоморів в Україні. А також і пам'ятний знак колишнім остарбайтерам, що знаходиться на межі Бабиного Яру. У цьому останньому випадку пам'ятник є свого роду збірним портретом українських примусових робітниць, серед яких молоді жінки та дівчата становили значну частину.

Таке уособлення національних трагедій у жіночих образах їхніх жертв слугує більш емоційному її сприйняттю, представляючи в образі молодої жінки вразливість та беззахисність цілої нації.

У короткому огляді ми намагалися показати, як образи жінок стають видимими у просторі пам'яті – у буквальному сенсі цього поняття, на прикладі пам'ятників Києва. Можемо підсумувати, що ролі жінок у Другій світовій війні змінюються не лише в сприйнятті та осмисленні воєнного спадку, але й у міському просторі та його «ментальному картографуванні». У випадку з образами жінок, менше задіяними у попередній традиції пам'яті, їх використання відкриває нові можливості для креативного вираження та

сучасних інтерпретацій різних форм воєнного досвіду.

Авторка: Катерина Кобченко

Теги

Друга світова війна

жінки

пам'ять

історія

This post is licensed under: CC-BY-NC-ND 4.0 / Kateryna Kobchenko

Bildnachweise



»Пам'ятник незалежності України, що знаходиться у Києві«

Abbildung: Volodymyr Tokar

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)

<https://unsplash.com/photos/W6eVy5wy8-M>



»Пам'ятник Тетяні Маркус у Бабиному Яру«

Abbildung: Mario.net

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)

<https://mapio.net/pic/p-62753497/>



»Пам'ятник Олені Телізі на території КПК«

Abbildung: Zeft.in.ua

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)



»Пам'ятник Олені Телізі в Бабиному Яру«

Abbildung: Zeft.in.ua

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)



»Скульптура Зої Космодем'янської«

Abbildung: Mistaua.com

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)



»Скульптурна композиція «Вічне кохання»«

Abbildung: ЧаРівне

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)



»Пам'ятник «Люди Перемоги»«

Abbildung: Zeft.in.ua

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)



»Батьківщина-мати, підсвічена візерунками«

Abbildung: Ukrainianpeople.us

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)



»Батьківщина-мати у вінку з маків«

Abbildung: Максим Кудимець/INSIDER

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)



»Пам'ятний знак українським остарбайтерам«

Abbildung: —

Lizenz: [CC-BY-NC-ND 4.0](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de)